

Viisteist Eesti arheoloogilist nahast kotti

Mari-Lii Hirsik

Resümee

Artiklis antakse ülevaade Eesti linnade arheoloogilistelt väljakaevamistelt saadud keskaegsetest nahast kottidest. Esitatakse kottide tüpoloogia, kirjeldused, leiukontekstid ja dateeringud. Uuritud viieteistkümnest nahkkotist kaheksa leiti Tallinnast, kuus Tartust ja üks Pärnust.

Eesti keskaegsed nahast kotid jagunevad tüpoloogiliselt kukruteks ja vöökottideks, millest esimeste hulka kuuluvad ka mündikott ning jäärakotist kukrud. Kaks kolmandikku käsitletud leidudest kujutavad endast kukruid. Nende seas on esindatud üks münditasku (AI 6332: nr-ta), kaks jäärakotist kukrut (TM A 45: 4275/2-3), üks ümarapõhjaline kukkur (AI 4061: 3016) ning kuus ristkülikukujulist kukrut. (AI 4061: 4546; AI 6332: 309, AI 6332: N-517; TM A 40: 4389; TM A 45: 4578/1; TLM 27426: 1A). Teise grupi moodustavad viis vöökotti (AI 6166: 368; AI 7032: 1430/1; TM A 45: nr-ta; TM A 115: 817; PäMu A 2662: 563). Leiud on dateeritud ajavahemikku 13. sajandi algusest kuni 17. sajandi alguseni. Kuigi viisteist nahkkotti ei moodusta just suurt valimit, saab nende põhjal siiski anda põgusa ülevaate Eesti keskaegsete nahast kottide rikkalikust maailmast.

Võtmesõnad: arheoloogiline nahk, keskaeg, nahast kotid, kukkur, vöökott

Sissejuhatus

Nahast arheoloogilised kotid pakuvad meile pilguheitu aastasadade tagusesse aega. Tarbeesemed, nagu seda on rõivastuse juurde kuuluvad kotid, võivad kandja kohta jutustada nii mõndagi – kes ta oli, millised olid ta harjumused, tema sotsiaalne positsioon ning palju muud. Kotid kui olulised rõiva-aksessuaarid annavad võimaluse Eesti keskaegsest rõivastusest tervikpildi saamiseks.

Nahast kott ei ole varasemate Eesti arheoloogiliste leidude uurimuste fookuses olnud. Arheoloogilist nahka on Eestis uuritud ajastu, piirkonna või leiuaadressi kontekstis, kuid ülevaade Eesti kohta tervikuna puudub. Nahkjalatseid on põhjalikult uurinud Krista Sarv, muinas- ja keskaegseid noatuppiesid on käsitletud Egge Edussaar-Harak. Nahkesemete uurimisele

on lähenetud eelkõige linnade (Pärnus Margo Samorokov) või valitud linna kindlatel aadressidel aset leidnud kaevamiste kaupa – Tallinnas Sauna tänav (Annika Tiko), Tartus Munga tänava jäätmekastid¹ (Rasmus Pruus) ning Tartus kolmel aadressil leitud nahkesemed (Kärt Reest).

Eesti arheoloogilistest nahaleidudest moodustavad enamuse, lausa 90–95 % jalatsikatkete leiud, millele järgnevad nahatöötlemisjäädgid. Arvukuselt kolmandasse leiukategooriasse paigutuvad noa- ja mõõgatuped ning alles neljandana saab esile tuua kotid. Sageduselt viiendana esinevad leiuaineses rihmad ja vööd ning viimasena veel ka erinevad nahkesemete katked nagu labakindad, rõivaste detailid ning raamatukaaned. Järgnev uurimus kesken-dub just nahast kottidele kui olulistele aksessuaaridele rõivastuse juures.

Siinkirjutaja huvi arheoloogilise naha vastu tekkis Eesti Kunstiakadeemias nahakunsti, aksessuaari- ja köitedisaini õpingute ajal, kus avanes võimalus tutvuda lähemalt arheoloogiliste nahkesemetega. Pilguheit enam kui seitsmesaja aasta eest kasutusel olnud nahast aksessuaaridele pakkus muljetavaldavalt mitmekesisist vaatepilti ning TLÜ arheoloogia teaduskogu unikaalsete esemetega tutvudes tekkiski soov uurida lähemalt Eesti keskaegseid nahast kotte ning nende valmistamise tehnikaid. Arheoloogilised nahkesemed oma dekoratiivsete ja funktsionaalsete elementidega pakuvad tänapäeva nahakunstnikule hulgaliselt inspiratsiooni ja taasavastamist.

Käesolevas artiklis analüüsitakse Eesti keskaegsete linnade kultuurikihist leitud nahast kotte. Artiklis käsitletakse viieteist² arheoloogilistel kaevamistel välja tulnud nahast kotti, millest kaheksa leiti Tallinnast,³ kuus Tartust⁴ ja üks Pärnust.⁵

Eesti arheoloogilised nahast kotid võib tüpoloogiliselt jagada kukruteks ja vöökottideks, millest esimeste hulka kuuluvad ka münditasku ning jäärakotist kukrud. Viieteistkümne nahkkoti seas on esindatud üks münditasku, kaks jäärakotist kukrut, seitse krookpaelaga kukrut ja viis vöökotti. Artiklis esitatakse kottide tüpologia, kirjeldused, leiukontekstid ja dateeringud.

- 1 Jäätmekastid on maa sisse rajatud nelinurksed puitpalkidest ehitised, mis paiknesid linnades sisehoovides ning need täideti erisuguste jäätmetega (Pruus 2010: 6).
- 2 Artiklis käsitletakse viieteist nahast kotti, millele lisaks on autoril õnnestunud hiljem tuvastada veel mõnesid nahkotte ning kotiraudu. Ka tulevikus võib leidude hulk suurened. Nahkkottide „avastamisele“ arheoloogiakogudest aitaks kaasa kõikide leidude kandmine andmebaasidesse koos nende täpsema nimetamisega, samuti kaevamisaruannete leiunimekirjade ja nahkesemete kogude läbitöötamine.
- 3 Esemed numbritega AI 4061: 3016, 4546; AI 6332: nr-ta, 309, N-517; AI 6166: 368; AI 7032: 1430/1 ja TLM 27426: 1A.
- 4 Esemed numbritega TM A 40: 4389; TM A 45: nr-ta, 4275/2, 4275/3, 4578/1 ja TM A 115:817.
- 5 Ese numbriga PÄMu A 2662: 563.

Foto 1. Jäärakotist kukrud, TM A 45: 4275/2-3. Mari-Lii Hirsiku foto.

Jäärakotist kukrud

Kukruks nimetatakse kotti, mida saab selle ülaosas olevaid krookeavasid läbiva paelaga kokku tõmmata. Jäärakotist kukkur on jäära munandikotist valmistatud pargitud nahast kukkur, mille loomupärane kuju ei nõua koti valmistamiseks õmbluseid – piisab vaid selle avausele sälkude tegemisest ja krookpaela lisamisest. Loomupärane kotivorm on peale isaslooma munandikoti veel ka looma põiel ja maol ning kõiki neid vorme on osatud ka leidlikult kasutada (Rajando 2014: 71). Kui vaadata sõnaga *kott* etümoloogiliselt seotud sõnu teistes keeltes, on mitmel neist üheks tähenduseks ‘munandikott’ (soome *kotti*, rootsi *kodd*, inglise *cod*), mistõttu võib jäärakotti pidada üheks varasemaks kotivormiks. Jäärakotid ja põied olid Eesti maapiirkondades kukrutena kasutusel veel 20. sajandi esimesel poolel (Putnis 1935: 18).

Eesti keskaegsete nahkkottide hulka kuuluvad kaks jäärakotist kukrut, mis tulid päevavalgele aastatel 1988.–92. toimunud Tartu vanalinna VII kvartali⁶ arheoloogilistelt väljakaevamistelt. Kahekümne ühe jäätmekasti leiumaterjali hulgas oli üle viiesaja nahkeseme katke ja ühest jäätmekastist leiti kaks jäärakotist kukrut, mis asetsesid villakarva pruunis turbases laastukihis. Jäätmekastidest saadud materjali dateering klappis dendrokronoloogilistel

6 VII kvartal paikneb keskaegse Tartu linnasüdamikuga – raekoja ja turuplatsi põhjaküljel ja piirneb läänest keskaegse Jaani tänavaga, põhjast Kүүtri ja idast Rүүtli tänavaga (Vissak 1990: 4).

uuringutel saadud tulemusega, mistõttu võib jäarakotist kukrud paigutada 15. sajandisse (Vissak 1990: 41).

Tartu Linnamuuseumi kaks jäarakotist kukrut (TM A 45: 4275/2-3; foto 1) on primitiivsed kotid, mida sai ülaserava krookeavasid läbiva nahast või muust orgaanilisest materjalist paela abil kokku tõmmata. Paraku pole nende krookpaelad säilinud ning krookeavadki on näha vaid ühel kukrul (foto 1, parempoolne), kuna teise ülaserav on hävinenud. Parempoolsel kukrul on erinevalt teisest kasutatud välimise küljena naha pahupoolt. Selle ülaosa on sentimeetri ulatuses servakandina alla keeratud ning sinna on tehtud ka krookpaela tarbeks kaks sentimeetripikkust sisselõiget. Mõõtudelt võib jäarakotist kukruid lugeda väiksemahuliste⁷ hulka – esimesel kõrgust 9,5 ja laiust 6,5 cm ning teisel vastavalt 9 ja 9 cm (foto 1, parempoolne). Neis võidi hoida ja kaasas kanda münte või muud tarvilikku. Jäarakotist kukrud võisid kuuluda keskmisest madalamasse sotsiaalsesse klassi kuuluvatele linnaelanikele või maalt linna saabunud meestele, ent paraku sattusid need mingil põhjusel sootuks jäätmekasti materjali hulka.

Krookpaelaga kukrud ja münditasku

Keskaegsed krookpaelaga nahkkukrud jagunevad kahte põhitüüpi: ristkülikukujulisest nahatükist valmistatud sirge põhjaga kukrud ja ümmargusest nahatükist valmistatud ümarapõhjalised kukrud.

Krookpaelaga kukruid valmistati õhemast elastsest nahast või tekstiilist ning vajadusel õmmeldi ese ka mitmest tükist kokku. Kukkur suleti krookeaseadmega, kus nahast või tekstiilist pael jooksis läbi krookeavade. Krookpaela või eraldi lisatud paela abil kanti kukrut vööle; paelapikkus võis varieeruda lühikesest ülipikani. Kukruid kandsid nii mehed kui naised, neist väiksemad olid mõeldud raha jaoks ning suuremad hoidmaks igasuguseid muid kandjale tarvilikke esemeid (Goubitz 2009: 61).

Eesti krookpaelaga kukrute gruppi kuuluvad seitse museaali viielt leiuaadressilt (AI 4061: 3016, AI 4061: 4546, AI 6332: N-517, AI 6332: 309, TM A 40: 4389, TM A 45: 4578/1 ja TLM 27426: 1A). Krookpaelad on säilinud neist vaid kahel kukrul (TM A 40: 4389 ja TLM 27426: 1A). Vastava leiuaadressi juures on kaheksanda museaalina eraldi välja toodud ka münditasku (AI 6332: nr-ta).

Esimesed kaks kukrut pärinevad Tallinna Raekoja platsil 1953. aastal toimunud väljakaevamistelt, kus kaevandi idaosast, rohkearvuliste nahatükkide seast tulid päevavalgele üks ümarapõhjaline (AI 4061: 3016; foto 3) ja üks ristkülikukujuline kukkur (AI 4061: 4546; foto 2). Ristkülikukujuline leiti kaevust, mis paljastus 14. sajandi kivisillutiselt (Saadre 1955) ning pärines

7 Suuruste kategooriad käsitletud kottidest on viieteistkümne koti võrdluses andnud artikli autor.

ümarapõhjalisega võrreldes varasemast kihist.⁸ Samuti tuleb märkida, et kaevust leitud esemeid võidi sinna täiteks visata (Mäll, Russow 2003). Kui ristkülikukujulise kukru võiks paigutada 14. sajandisse, siis ümarapõhjaline ühes tükis välja lõigatud kukkur oli enim levinuna kasutusel 16. sajandil (Goubitz 2009: 66).

Tallinna Raekoja platsi kukruid iseloomustab lihtne tegumood. Ristkülikukujuline kukkur (foto 2) on keskelt kokku murtud, külgedest õmmeldud ja ülalt krookeavadest suletav; ümarapõhjaline kukkur (foto 3) on ringikujulise pinnalaotusega, ühest ümmargusest nahatükist lõigatud ja krookeavadega ääristatud. Mõlemal puuduvad krookpaelad ning ristkülikukujulisel on õmblusniit hävinenud, ent selle ühel küljel võib siiski näha õmb-lusauke. Ümmargune kukkur seevastu ei vajagi õmb-lusi. Kukkur on säilinud pinnalaotusena ning selle keskelt jookseb murdejoon. Mõõtudelt on mõlemad kotid väiksemahulised – kui ristkülikukujulisel kukrul on kõrgust 6,5 ning laiust suisa 15 cm jagu, siis ümarapõhjaline on diameetriga 11 cm. Raekoja platsilt leitud kukrud võisid kuuluda keskaegsele käsitöölisele või linnakodanikule. Kaevutäite hulgast leitud ristkülikukujuline kukkur võidi ka tahtlikult ära visata.

Järgnevad kaks kukrut ja üks münditasku kuuluvad 1998–99. aastal Tallinnas, aadressil Sauna tänav 8/10 toimunud arheoloogiliste päästekaevamiste leidude hulka, kust saadi rekordiliselt palju nahkesemeid.⁹ Nende kaevamiste kohta pole aruannet vormistatud, kuid olemas on kaevamisdokumentatsioon leiunimekirjaga. Kahjuks on leidude seast kaduma läinud kolm nahast kotti, sh vöökoti katked.¹⁰

Kaks krookpaelaga kukrut (AI 6332: 309, foto 4 ja AI 6332: N-517; foto 5) on lihtsad nelinurksed kotid. Esimene neist on keskelt kokku murtud, külgedest õmmeldud ja ülalt krookeavadest suletav ristkülikukujuline kukkur (foto 4), teine aga kolmest servast kokku õmmeldud ja ülalt krookeavadest suletav ruudukujuline kukkur (foto 5), millel on säilinud üks külg. Nende leiandmetest ilmneb, et kukrud saadi vitsaia vaiade vahelt üksteisele küllaltki lähedalt.¹¹

Ühelgi kotil ei ole säilinud õmb-lusmaterjaliks kasutatud orgaanilist õmb-lusniiti, ent siiski saab õmb-lusaukude abil analüüsida eseme valmistamisel kasutatud õmb-lus- ja kaunistusvõtteid. Ristkülikukujulise kukru (foto 4) põhja keskel on näha kahte üksteisest ning servadest võrdsel kaugusel olevat

8 Ristkülikukujulisele kukrule vastasid kihid VIII–XIII ning ümarapõhjalisele kukrule V kiht.

9 Kokku leiti 8976 nahkeset ja -katket (Sarv 2000: 79), millest säilitati 274 (Tiko 2014: 41). Tiko uurimistööst selgub veel asjaolu, et algsesse leiunimekirja kuulus lausa 9859 nahkeset ja -katket.

10 Nahkesemete seas leidis kuus kotti (Sarv 2000: 79); hoonest D leiti vöökoti jäänused (Tiko 2014: 58).

11 Leiukontekstid: ristkülikukujulisel kukrul (AI 6332: 309) ruut E/6–8 ja sügavus 5.80; ruudukujulisel kukrul (AI 6332: N-517) ruut E/7 ja sügavus 5.90.

Foto 2. Ristkülikukujuline kukkur, AI 4061: 4546. *Mari-Lii Hirsiku foto.*

Foto 3. Ümarapõhjaline kukkur, AI 4061: 3016. *Mari-Lii Hirsiku foto.*

Foto 4. Ristkülikukujuline kukkur, AI 6332: 309. *Mari-Lii Hirsiku foto.*

Foto 5. Ruudukujuline kukkur, AI 6332: N-517. *Mari-Lii Hirsiku foto.*

paarisauku, mis viitavad seal kaunistuseks olnud narmastatud naharibadele. Samalaadset kaunistusviisi on kasutatud näiteks Tallinna Linnamuuseumi kukrul (foto 9). Mõõtudelt võib Sauna tänava ristkülikukujulist kukrut, mille kõrgust 9 ja laiust 13,5 cm, pidada keskmise suurusega kukruks. Ruudukujuline, mõõtudega 15,5 ja 14,5 cm kuulub aga juba suuremahuliste sekka.

Üheks märkimisväärsemaks leiuks võib pidada nahast münditaskut (AI 6332: nr-ta; foto 6). See on miniatuurne, keskelt kokku murtud, külgedest õmmeldud ning alaosas nurkadesse volditud lõõtsadega varustatud tilluke kotike, millel pikkust kõigest 6 ja laiust 3 cm. Münditasku seest tuli päevavalgele kümme hõbedast Visby brakteaati, mis dateeriti aastatesse 1210–1270.¹² Sellele tuginedes võib väita, et münditasku pärineb kinnistul asunud majapidamiste algusajast (Tiko 2014: 89). Seega on Sauna tänava kaks nahast kukrut ja münditasku pärit 13. sajandist.

Järgnevad kaks kukrut leiti Tartust, neist esimene (TM A 40: 4389; foto 7) Tartu Kaubahalli 1986.–88. aastal toimunud väljakaevamistelt ning teine (TM A 45: 4578/1; foto 8) 1989. aastal Tartu vanalinna VII kvartalist. Mõlemad on ülalt krookeavadest suletavad nelinurksed kukrud. Esimesel kotil on säilinud nahast krookpael, millega koti ülaosa avaus on kokku tõmmatud (foto 7). Teine erineb aga eelkõige oma proportsioonidelt: selle kõrgus ületab laiuse (foto 8). Paraku on esimese, krookpaelaga kukru kohta vähe teada, kuna Tartu Kaubahalli kaevamiste kohta pole aruannet ning ka leiunimekirjast saadud infokillud¹³ ei võimaldanud eset dateerida. Seevastu Tartu vanalinna VII kvartalist leitud kukru kohta on rohkem teada¹⁴ ning kuna jäätmekasti leidude dateering kattus puiduproovide omaga, võib nahkkukru paigutada 15. sajandisse (Vissak 1990: 41).

Tartu kukrute lähemal vaatlusel selgus, et neist esimesele (foto 7) on krookeavad tehtud stantsimise teel. Lisaks on kukru ülaservas näha ka väikeseid

Foto 6. Münditasku, AI 6332: nr-ta. Mari-Lii Hirsiku foto.

12 Mauri Kiudsoo poolt 2011. aastal dateeritud Visby brakteaadid (Tiko 2014: 68).

13 Krookpaelaga kukkur (TM A 40: 4389) leiti Tartu Kaubahalli väljakaevamistelt (punakas laastukiht, ruut 7/ä).

14 Nahkese leiti IV kaevandi keskosast, rennist põhja pool, kahe rõhtpalkidest tara vahelise ala läänepoolse osa laastukihist (Tartu Linnamuuseum).

Foto 7. Krookpaelaga kukkur, TM A 40: 4389.
Mari-Lii Hirsiku foto.

Foto 8. Nahkkukkur, TM A 45: 4578/1.
Mari-Lii Hirsiku foto.

horisontaalseid nahapinnale tehtud sälke. Ömblusaugud kotil näitavad aga seda, et kukru servad ömmeldi üleäärepistetega kokku. Teisel kotil (foto 8) on ümmargused krookeavad ja lisaks on koti ülaserva tehtud veel ka väiksem dekoratiivne augurida. Mõõtudelt on esimene keskmise suurusega, nii selle kõrgus kui ka laius on 11 cm. Teist kukrut, mõõtudega 15 ja 13 cm, võib lugeda aga juba suuremahuliste hulka.

Märkimisväärseimaks võib pidada nahkkukrut (TLM27426:1A; foto 9), mis saadi 1982. aastal Tallinnast, Dunkri tn. 5 (end. Vana-Tooma) arheoloogilistelt väljakaevamistelt. Tegemist on kitse- või lambanahkse kukruga (foto 9), mis on keskelt kokku murtud ja külgedest tagasipööratud servadega kokku ömmeldud. Selle ülaosa krookeavasid läbivad kaks nahkpaela, millega kotisuu on kokku tõmmatud. Kukru alaosa kaunistavad neli narmastuttidega nahkriba. Mõõtudelt on see suurim kukkur – kõrgust 17,5 ja laiust suisa 20 cm jagu. Sellelt leiuaadressilt saadud nahkesemeid on dateeritud 14.–15. sajandisse, kui ka laiemalt 14.–16. sajandisse (Valk-Falk 1984: 48).

Vöökotid

Vöökotid on vööl kantavad kotid, mida võib siinkohal jagada kahte gruppi: koti ülaosas asuvate vööaasadega ning koti tagaküljes asuvate sisselõigetega vöökottideks. Viiest neli (TM A 45: nr-ta, AI 6166: 368, TM A-115: 817/1–12, 1 ja PÄMu A 2662: 563) kuuluvad esimesse ja üks (AI 7032: 1430/1) teise gruppi ning kõik need pärinevad eri leiuaadressidelt.

Foto 9. Nahkkukkur, TLM 27426: 1A. Mari-Lii Hirsiku foto.

Esimene siin käsitletav nahast vöökott leiti Tartust 1989. aastal toimunud VII kvartali väljakaevamistelt. Kahjuks pole sellele märgitud ei leiukonteksti ega alanumbrit. Leiu juurde kuulub Tartu Linnamuuseumi kirjeldus, milles seisab, et kott on lõigatud kuuest põhidetailist ning eseme tugevdamiseks on kasutatud kanti ja kolmnurkset vahetükki. Kuna leides polnud sellel säilinud õmblusniiti ja detailid olid lahtiselt, õmmeldi kott toonitud linase lõimega taas kokku.

Lõikeliselt on see analüüsimaterjalist kõige keerukam kott. Vöökoti (TM A 45: nr-ta; foto 10) ülaosa moodustab vööaas, mille keskel ilutseb tilgakujuline avaus. Koti pealmise külje moodustab kahekihilisest nahast kilbikujuline klapp, mille sisekülje keskel olevast sisselõikest tekib omakorda koti põhjani ulatuv tasku. Vöökotil on kaks peamist ja suuremahulist taskut. Klapi alt, koti küljest ilmnevad õmblusaukude jäljed, mis kuulusid seal kunagi asunud kahele väiksemale paunakujulisele taskule, kuid selle materjal ei ole säilinud. Mõlema pauna ülaossa olid nahka lõigatud veel ka horisontaalsed sisselõiked, mis võimaldasid kahele taskule nelja avaust.

Koti vööaasa, klapi ning tagakülje ülaääre puhul on nahk jäetud lõikeservaga, st detailide kokku õmblemisel on jäetud naha lõikeservad kohakuti. Õmblusviisidest on see lihtsaim ning just paksema nahkmaterjali puhul loogiline ja levinud võte. Seevastu kotimahu alaosas on nahk õmmeldud tagasi-pööratud tehnikas, mille keskel on ka nahast volditud kant. Mõõtudelt on see keskmise suurusega vöökott, millel kõrgust 15,5 ja laiust 13 cm. Vööaasa

Foto 10. Vöökott, TM A 45: nr-ta (ajutine nr 12).
Mari-Lii Hirsiku foto.

Foto 11. Vöökoti katke, AI 6166:368.
Mari-Lii Hirsiku foto.

pikkus on 5 ja laius 7,8 cm ning sama lai on ka kotisuu avaus. Kõnealune vöökott võis kuuluda 15. sajandil elanud mehele (Goubitz 2009: 15).

Teine vöökoti katke on pärit Tallinnast, 1996. aastal toimunud Lossiplatsi arheoloogilistelt järelevalvetöödelt. Vaskkaunistustega nahkeseme katke leiti sõnnikukihist (Aus 1997). Leiule pole dateeringut antud, ent samast kohast saadud leiuaines¹⁵ määratleti ajavahemikku 14. sajandi II poolest 16. sajandi I pooleni (samast: 23).

Lossiplatsilt leitud vöökoti (AI 6166: 368; foto 11) katke kujutab endast vöökoti ülemist vööaasa ning sellegi keskel on tilgakujuline avaus. Vööaasa pikkus 6,5 ja laius 10 cm viitab keskmise suurusega vöökotile. Nii vööaasa avaust, servasid kui ka alaosa on ääristanud õmblus. Vööaasa alläärt kaunistasid üksteisest võrdsel kaugusel asuvad viis metallist ehisneeti, mis asetsesid koti mahuosa ja vööaasa ülemineku kohas. Neetidest on säilinud äärmised, millest vasakpoolsel on näha ka kullatud pinda (foto 11). Ümmargusi kullatud iluneete on kaunistatud sissevajutatud joonte, ringide ja aukudega.

Järgnev vöökoti katke leiti 2000. aastal H. Treffneri Gümnaasiumi (Munga 12, Tartu) hoovi idaosas asunud jäätmekastist. Samast kohast saadud klaasi ja keraamika järgi dateeriti leiuaines 14.–15. sajandisse (Piirits 2000: 7). Tartu vöökott (TM A 115: 817/1-12; foto 12) on säilinud pinnalootusena nii, et vööaasa avaus ning ühtlasi vöökoti ülaosa murdekoht on jäänud keskele. Koti ülaosa avaust on ääristanud õmblus ning vöökoti küljed ja

15 Täpsemalt on dateeritud nõukatted ja keraamika, neist esimestele vastas 14. saj II pool kuni 15. saj, teistele 15. saj lõpp kuni 16. saj I pool (Aus 1997).

põhi õmmeldi kokku tagasipööratud tehnikas. Jämedamad õmblusaugud vööaasa alläares näitavad, et aas fikseeriti õmblusega kokku. Mõõtudelt on tegemist suuremahulise vöökotiga – kõrgust 21,5 ja laiust 21 cm, vööaasa laius on 9 ja sügavus 7 cm. Sellist suuremahulist kahe aasaga vöökotti kandsid keskajal mehed (Goubitz 2009: 15).

2011. aastal leiti Pärnust, Pika tänava põhitrassilt nahkkoti katked, mis asetsevad tumeda söese ja laastuse kihi alumises pruunikas laastuses pinnases.¹⁶ Paraku on kaevamiste aruande asukoht teadmata. Pärnu vöökoti katke (PäMu A 2662: 563; foto 13) puhul on tegemist vöökoti kilbikujulise klapi kahe poolega. Klappi ääristas õmblus ja selle keskel ilutses taimemotiiv või liiliaõie kujulise kontuuriga õmblusjoon. Klapp laiusega 11,5 ja kõrgusega 11 cm vastab keskmise suurusega vöökotile. Tegemist on ainsa leitud kotiga, mille nahapinda on kaunistatud. Leid võib pärineda 16. sajandist.¹⁷

Lõikeliselt märkimisväärseim vöökott leiti Tallinnast, Tartu mnt 1 vundamendiaugust. Sellel nahast vöökotil (AI 7032: 1430/1; foto 14) on teostatud keerukaid ja omanäolisi õmblusvõtteid, mida lähemal uurimisel on võimalik täpsemalt kirjeldada. Vöökoti (foto 14) tagakülje keskele on tehtud kaks vertikaalset sisselõiget, millest sai vöö läbi pista. Säilinud on koti tagumine ehk vööpoolne külg koos koti mahtu moodustava külgede ja põhjaga. Õmblusmaterjal ning võimalik vooder ja klapp pole säilinud. Kotti tagakülje ülaserv on tagasi keeratud ning õmmeldud pistetega siseküljelt naha paksusesse. Kotti põhi koos külgedega on ühtlaselt kokku kroogitud, õmblused teostatud läbi naha paksuse. Kotti serval on nahk kandiks volditud ja kandi põhjast kokku õmmeldud. Vöökott mõõtudega 7,5x15,5x3 cm kuulub keskmise suurusega kottide hulka ning võib pärineda hiljemalt 17. sajandi algusest.

Foto 12. Vöökott, TM A 115: 817/1-12. Mari-Lii Hirsiku foto.

16 Tegemist on Pärnu Muuseumi arheoloogilt Margo Samorokovilt saadud infoga leiukontekstist, mis oli algselt välja toodud leiunimekirjas (PäMu 25187 A 2662, aruande asukoht teadmata).

17 Pärnu Muuseumi arheoloogilt Margo Samorokovilt saadud info.

Foto 13. Vöökoti katke, PäMu A 2662: 563. *Pärnu Muuseumi foto.*

Foto 14. Vöökott, AI 7032: 1430/1. *Mari-Lii Hirsiku foto.*

Kokkuvõte

Artiklis on antud esmane ülevaade Eesti muuseumide arheoloogiakogudes leiduvatest keskaegsetest nahast kottidest. Viisteist nahkkotti on valim, millele võib lisanduda veel leide arheoloogiakogude põhjalikuma läbitöötamise tulemusel, kuna seni on nahkmaterjalile kaevamisaruannetes vähe tähelepanu pööratud ning ka nimistutes kajastuvad nahaleiud tihtilugu vaid märksõnaga „nahkeseme katke“.

Eesti arheoloogilised nahast kotid jagunevad tüpoloogiliselt üldjoontes kahte rühma: kukrud ja vöökotid. Artiklis käsitletavatest nahkkottidest 2/3 ehk enamuse moodustavad kukrud, mille hulgas on üks münditasku (AI 6332: nr-ta), kaks jäärakotist kukrut (TM A 45: 4275/2-3), üks ümmargune (AI 4061: 3016) ja kuus nelinurkset kukrut (AI 4061: 4546; AI 6332: 309, AI 6332: N-517; TM A 40: 4389; TM A 45: 4578/1; TLM 27426: 1A). Teise gruppi kuuluvad viis vöökotti (AI 6166: 368; AI 7032: 1430/1; TM A 45:nr-ta; TM A 115: 817; PÄMu A 2662: 563). Leidude võimalikud dateeringud jäid ajavahemikku 13. saj. algusest kuni 17. sajandi alguseni. Kuigi viisteist arheoloogilist nahkkotti on väikesearvuline leiukogum, kätkevad need endas Eesti keskaegsete kottide rikkalikku maailma, sest nad erinevad nii kasutatud materjalide, lõigete, teostusliku keerukuse kui kaunistusvõtete poolest.

Allikad

Aus, Toivo 1997. *Tallinn Lossiplats, Toomkooli tn. Toompea. Trass Lossiplatsil ja Toomkooli tn. Järeelvalvetööde aruanne.* Käsikiri Muinsuskaitseameti arhiivis.

Goubitz, Olaf 2009. *Purses in Pieces: Archaeological Finds of Late Medieval and 16th-Century Leather Purses, Pouches, Bags and Cases in the Netherlands.* Zwolle: SPA Uitgevers.

Kaplinski, Küllike 2015. *Tallinn – meistrite linn.* Tallinn: Koolibri.

Mäll, Jaak, **Russow,** Erki 2003. Kuidas otsiti Kalevipoja parteipiletit – 50 aastat arheoloogilistest kaevamistest Tallinnas Raekoja platsil. – *Arheoloogiga Läänemeremaades: Uurimusi Jüri Seliranna auks. Muinasaja Teadus* 13, 173–200.

Piirits, Peeter 2000. *Arheoloogilised kaevamised Tartus H. Treffneri Gümnaasiumi hoovi O-osas.* Tartu. Käsikiri Tartu Linnamuuseumis.

Pruus, Rasmus 2010. *Keskaegsed jäätmekastid Tartus Munga tn 12 hoovis.* Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikooli Ajaloo ja arheoloogia instituut. Käsikiri TÜ Ajaloo ja Arheoloogia Instituudis.

Putnis, Milda 1935. *Tubakakott.* Seminaritöö. Tartu: Tartu Ülikool. Käsikiri Eesti Rahva Muuseumis.

Rajando, Kristina 2014. Lisaks nahale, luule. – *Loomast loodud.* Tallinn: Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liit, 65–74.

Saadre, Osvald, Tarakanova, Susanna 1955. Tallinnas 1952.–1953. aastal teostatud arheoloogiliste kaevamiste tulemusi. – *Muistsed asulad ja linnused. Arheoloogiline kogumik I*, 11–45.

Sarv, Krista 2000. Finds of leather footwear from the excavations at Sauna Street 10 in Tallinn. – *Arheoloogilised välitööd Eestis. Archaeological fieldwork in Estonia*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut, 79–85.

Tiko, Annika 2014. *Keskaegsed majapidamised Tallinnas Sauna tn 8/10 kaevamiste näitel*. Magistritöö. Tallinn: Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut. Käsikiri Tallinna Ülikooli digitaalarhiivis etera.ee.

Valk-Falk, Endel 1982. *Tallinn Vana-Tooma t. 1982. a. arheoloogiliste nahaleidude konserveerimisaruanne*. Tallinn. Käsikiri Muinsuskaitseameti arhiivis.

Valk-Falk, Endel 1984. *Tartu 1981/1982. aasta ja Tallinna 1982. aasta arheoloogiliste nahaleidude analüüs*. – ENSV Riikliku Kunstmuuseumi kogude teatmik. Tallinn, 46–52.

Vissak, Rünno 1990. *Tartu vanalinna VII kvartali lääneosa arheoloogiliste väliuurimiste vahearuanne*. Tallinn. Käsikiri Tartu Linnamuuseumis.

Esemelised allikad

AI 4061: 3016 – kukkur

AI 4061: 4546 – kukkur

AI 6166: 368 – vöökoti katke

AI 6332: N-517 – kukkur

AI 6332: 309 – kukkur

AI 6332: nr-ta – münditasku

AI 7032: 1430/1 – vöökott

PäMu A 2662: 563 – vöökott

TLM 27426: 1A – nahkkukkur

TM A 40: 4389 – kukkur

TM A 45: 4275/2-3, 2 – jäärakott

TM A 45: 4275/2-3, 3 – jäärakott

TM A 45: 4578/1 – nahkkukkur

TM A 45: nr-ta – vöökott

TM A-115: 817/1-12, 1 – vöökoti katke

Kasutatud lühendid

AI – Tallinna Ülikooli arheoloogia teaduskogu

PäMu – Pärnu Muuseum

TLM – Tallinna Linnamuuseum

TM A – Tartu Linnamuuseum

Mari-Lii Hirsik. Hannes Lungi foto.

Mari-Lii Hirsik (s 1990) on õppinud Eesti Kunstiakadeemias nahakunsti, aksessuaari- ja köitedisaini ning TÜ Viljandi Kultuuriakadeemias pärandtehnoloogiat. Osalenud EKA soome-ugri ekspeditsioonidel, olnud mitmete ürituste ja näituste korraldaja ning töötanud projektijuhi ja muuseumipedagoogina. Uurimisteemadeks ja huvideks on arheoloogilised ja etnograafilised nahkesemed ning ajaloolise ainese rakendamine loometöös.

Fifteen archaeological Estonian leather bags

Abstract

This article provides an overview of medieval leather bags that have been found in archaeological excavations in Estonia and supplies information on their context and dating, as well as provides descriptions and typologies. This article analyses fifteen archaeological leather bags from Estonia, of which eight were found in Tallinn, six in Tartu and one in Pärnu.

Archaeological leather bags in Estonia can be divided into two main typological groups: drawstring pouches and girdle bags. The first group includes also a coin pocket and ram pouches. Out of fifteen leather bags, two thirds belong to the first group, that of drawstring pouches. These are: one coin pocket (AI 6332: nr-ta), two ram bags (TM A 45: 4275/2-3), one round-based pouch (AI 4061: 3016) and six square-based pouches (AI 4061: 4546; AI 6332: 309; AI 6332: N-517; TM A 40: 4389; TM A 45: 4578/1; TLM 27426: 1A). The second group consists of five girdle bags (AI 6166: 368; AI 7032: 1430/1; TM A 45: nr-ta; TM A 115: 817; PäMu A 2662: 563). The archaeological leather bags have been dated as being between the early thirteenth century and the early seventeenth century. Although fifteen is a small number of archaeological leather bags, they still give us a brief overview of the abundant medieval fashion of Estonian leather bags, and there are more to be found.

Keywords: archaeological leather, Middle Ages, leather bags, drawstring pouch, girdle bag